

МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЛОЧИНУ ЕКОЦИДУ

Рибачек В. К.

ВСТУП

Однією із головних проблем людства на сьогодні разом із забезпеченням миру, подоланням голоду, є вирішення екологічної безпеки на планеті та збереження біорізноманіття. Світова спільнота, уряди більшості країн усвідомили необхідність та актуальність забезпечення екологічної безпеки не лише на національному рівні, а й в планетарному масштабі. Адже погіршення стану навколишнього природного середовища обумовлюється інтенсивним забрудненням, втратою як якісних, так і кількісних характеристик компонентів довкілля, що спричиняється різними господарсько-економічними, військово-політичними факторами, і, насамперед, умисними діями. Спеціальна військова операція РФ (як вони її називають), а насправді, повномасштабна російська агресія на території України, завдає значної руйнації та забруднення природним ресурсам України. При цьому найбільш небезпечними для довкілля є атаки РФ на українські АЕС, інфраструктурні та промислові об'єкти, заповідники та екосистеми, водні ресурси. Так, від початку війни (станом на листопад) вже зафіксовано понад 2200 злочинів проти довкілля, здійснених російськими загарбниками, а завдана шкода вже перевищила 37,4 млрд євро, про що заявив міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець¹.

Проблеми охорони довкілля під час збройних конфліктів та постконфліктних зонах були і є предметом дослідження вчених – правознавців: із вітчизняних науковців, насамперед, Балюк Г. І., Гетьмана А. П., Куцевич М. П., Медведєвої М. О., Мельник-Забрамної О. М., Поліщук Г. С., Шомпол О. А. та інші, а серед зарубіжних – Брух К., Давид Е., Даймонд Дж., Наїм М., Мремі Е.-М. тощо.

Одним із найнебезпечніших правопорушень при цьому є екоцид, що дає підстави розглядати його як злочин проти безпеки людства та довкілля.

¹ З початку війни Росія скоїла понад 2 тис злочинів проти довкілля. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3609016-z-pocatku-vijni-rosia-vcinila-ponad-2-tisaci-zlociv-proti-dovkilla.html>

1. Історія та чинники визначення екоциду як злочину

Актуальність даної теми обумовлена порушенням і значним погіршенням екологічної безпеки на міжнародному і національних рівнях, а також у зв'язку зі здійсненням певної діяльності деяких держав, зростанням кількості правопорушень проти людства і проти екології. Так, в Україні внаслідок військових дій РФ (з лютого 2022 р.) зафіксовано понад 300 випадків екоциду: понівечені снарядами та бомбами поля, спалені ліси, небезпечно для людей повітря через пожежі на нафтобазах, забруднення Чорного та Азовського морів тощо. Війна не проходить безслідно ні для людей, ні для міст, ні для довкілля²

Наукова юридична думка України в цілому підтримує положення про наявність трьох груп міжнародно-правових норм, які регулюють відносини з охорони навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів: норми звичаєвого гуманітарного права; норми договірної міжнародного права; норми міжнародних екологічних угод та актів рекомендаційного характеру. Найбільш повну класифікацію норм міжнародного права, спрямованих на захист довкілля під час збройних конфліктів, подано у спільному звіті ЮНЕП та Інституту Права Навколишнього Середовища. Згідно цього документу, це, насамперед, норми гуманітарного права (договірне право, звичаєве право, м'яке право, прецедентне право), норми кримінального права, норми міжнародного права навколишнього середовища (багатосторонні природоохоронні угоди і принципи міжнародного екологічного права, звичаєве екологічне право і «м'які» джерела, доктринальні підходи щодо можливостей застосування екологічних норм під час збройних конфліктів) та норми міжнародного права прав людини³.

Слід підкреслити, що за загальним правилом у міжнародному гуманітарному праві навколишнє природне середовище охороняється як цивільний об'єкт, а отже під час збройних конфліктів з метою захисту довкілля необхідно дотримуватися міжнародних звичаїв та наступних принципів: гуманності, військової необхідності, розмежування, пропорційності, запобігання, нейтралітету. І, якщо принцип запобігання полягає у необхідності вживати всіх можливих заходів для попередження завдання шкоди цивільним особам та цивільним об'єктам і довкіллю, зведення цієї шкоди до мінімуму, то за даними МОЗ, станом вже на 21.04.22 р. росіяни пошкодили 347 закладів охорони здоров'я,

² В. Приседська, В. Шрамович. Спустошені землі. Якою буде природа України після війни. URL: [https:// https://www.bbc.com/ukrainian/extra/mwu5sxxghvc/ukraine_war_damaged_nature](https://www.bbc.com/ukrainian/extra/mwu5sxxghvc/ukraine_war_damaged_nature).

³ Protecting the environment during armed conflict. An inventory and analysis of international law. UNEP, Nairobi, 2009.

повністю знищили 36 лікарень, обстріляли 78 автомобілів швидкої допомоги, вбили чи поранили десятки медичних працівників. Отже, такі дії є порушенням Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Таким же чином порушуються РФ і всі інші принципи гуманітарного права, міжнародні домовленості тощо.

Цілеспрямоване знищення природи та забруднення довкілля в результаті воєнних дій російського агресора будуть мати довгострокові наслідки не тільки для України, а й для багатьох країн світу. Слід зауважити, що дії РФ в Україні порушують не лише національне, а й міжнародне право та звичаї. У першу чергу це порушення Статуту ООН, а також частини третьої статті 38 І Протоколу Женевської конвенції, якою заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу.

У травні 1977 р. була підписана Міжнародна конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів знищення природного середовища. Згідно з Конвенцією, країни (в т. ч. і РФ) не повинні вдаватись до військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які (засоби) мають широкі, довгострокові чи серйозні наслідки, в якості методів руйнування, завдання шкоди чи нанесення збитків іншій державі-стороні Конвенції⁴.

В рамках розвитку міжнародного законодавства щодо попередження завдання шкоди довкіллю під час військових конфліктів, хотілось зупинитися на екоциді, який разом з геноцидом українців широко використовує армія-агресор.

Екоцид (від грец. oikos – дім, середовище і лат. caedere – убивати, букв. знищення роду, племені) – знищення життєвого простору народу за допомогою застосування дефоліантів, гербіцидів, руйнації дамб та інших споруд, знищення рослинного чи тваринного світу, є міжнародним злочином⁵.

Отже, об'єктом екоциду виступає безпека природного середовища та дії, що спрямовані на масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Хоча різні вчені по-різному підходять до визначення даного об'єкту: українські вчені

⁴ Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text.

⁵ Яремчук В. Д. Історія держави і права зарубіжних країн : універсальний довідник. Львів : Видавництво «БОНА», 2015. С. 115–116.

розглядають його як безпеку природного середовища проживання людини⁶, інші вважають що це середовище проживання цілого народу або, навіть, середовище проживання всього живого.

Предмет екоциду – це екосистеми та їх компоненти та складові (рослинний світ, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси, а також земля, надра, інші, а також і космічний простір). З об’єктивної сторони злочин екоциду може проявлятися у таких формах, як: – масове знищення рослинного або тваринного світу; – отруєння атмосфери або водних ресурсів; – вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Вважається, що діяння, які сьогодні з повним правом можна вважати екоцидом, трапились задовго до оформлення самого юридичного поняття «екоцид». Так, сучасні дослідники наводять приклади дій римлян під час Пунічних війн, коли підпалювалась земля та засипалась сіллю територія Карфагена.

Одним із яскравих прикладів екоциду можна вважати знищення лісів Амазонії, які вважають «легенями планети», шляхом підпалу місцевим населенням з метою створення сільськогосподарських угідь і промислових комплексів на цих територіях. З такою ж метою і в такий спосіб були знищені значні площі лісів Сибіру. Від екоциду страждає не тільки флора, а й фауна. Наприкінці XIX ст. в Америці було розпочато винищення бізонів, а в 2002 р. на Камчатці було виявлено риборозводне господарство, на якому було масово отруєно мальків лосося. Саме за цим фактом отруєння вперше у РФ відкрита кримінальна справа за статтю «Екоцид».⁷

Особливо тяжкою формою екоциду є воєнний екоцид – порушення екосистем середовища проживання людини в результаті бойових дій, які мають військову і політичну мету. Тож не дарма, вважається, що проблема екоциду бере свій початок з війни США у В’єтнамі, коли протягом 1967–1972 рр. збройними силами США проводились операції з використанням хімікатів дефоліантів, через що були знищені тропічні ліси на площі близько 2 млн га і понад 40% площі сільськогосподарських угідь. Все це підірвало лісове та сільське господарство багатьох районів Індокитаю і призвело до загибелі та каліцтва понад 2 мільйонів людей⁸. У більшості населення виникали ендокринні та гормональні розлади, змінився вміст статевих гормонів, збільшився ризик розвитку цукрового

⁶ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доп. Київ: Атіка, 2003. 1056 с.

⁷ Давитадзе М.Д. Экоцид как преступление против безопасности человечества. *Вестник Московского университета МВД России*. 2016. № 7. С. 88.

⁸ Екоцид. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

діабету, зросла ймовірність безпліддя та внутрітробної патології та аномалій плоду. Але, слід зазначити, що прояви екоциду відбувалися і раніше: це і застосування хімічної зброї масового ураження поблизу містечка Іпр (Бельгія) у 1915 р., що спричинило не лише смерті солдатів, але й завдало значної шкоди довкіллю; вивезення німецькими загарбниками чорнозему з Північної та Східної України під час Другої Світової війни, що значно зменшило гумусний прошарок певних територій тощо. Із новітньої історії можна згадати бомбардування об'єктів хімічної, нафтової, фармацевтичної промисловості міст Югославії у 1999 р., а також використання збройними силами НАТО ракет зі збідненим ураном. За результатами тестів Британської лабораторії (COCHILL) це викликало у жителів Боснії та Герцоговини різноманітні форми лейкемії та аномалії у новонароджених.⁹ Можна вказати на використання у 2004 р. американськими військами боєприпасів, які містили фосфорні сполуки, при бомбардуванні м. Фалуджа (Ірак), що спричинило не лише масові жертви серед людей, але й катастрофічне забруднення навколишніх ґрунтів фосфорними сполуками; цілеспрямовані обстріли Авдіївського коксохімічного заводу (Донецька область) у 2014–2015 рр. Руїнування інфраструктури цього підприємства становило величезну загрозу викидів небезпечних хімічних сполук у довкілля¹⁰, а також бомбардування у 2022 р. нафтобаз та газопроводів, ТЕС, знаходження непідготовлених осіб на територіях АЕС України, пограбування їх тощо. Так, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України понад 900 заповідних територій знаходяться у небезпеці: лісові та степові пожежі, загибель рідкісних видів фауни, забруднення ґрунтів трупними сполуками, паливом, залишками розбитої техніки, нерозірваними снарядами та інш. Як приклади можна навести знищення Кінбурської коси та екологічну катастрофу багатотраждального Маріуполя¹¹.

Особливе місце в теоретичній розробці поняття екоциду як міжнародного злочину, способів його здійснення в умовах агресивної війни належить в'єтнамським юристам.

Міжнародне співробітництво держав і міжнародних організацій спрямовується на забезпечення всебічного розвитку і захисту навколишнього середовища, а також міжнародної криміналізації екоциду і прийняття уніфікованого міжнародного нормативного акту, що

⁹ Давидадзе М. Д. Экоцид как преступление против безопасности человечества/Вестник Московского университета МВД России. 2016. №7. С.89.

¹⁰ Василенко І. П. Прокуратура відкрила кримінальне провадження через екоцид на Донбасі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29245689.html>.

¹¹ Лиховид І. За екоцид теж відповідатиме Росія. URL: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/za-tkocyd-tezh-vidpovidatyme-rosiya> 10 травня 2022.

регулюватиме і регламентуватиме захист всього людства від екологічної катастрофи, викликані антропогенними і природними чинниками.

Більшість вчених схильні до думки, що екоцид треба розглядати як термін міжнародного права, адже регулюючі його правові норми закладені, насамперед, у міжнародних нормативних актах і пов'язані безпосередньо з міжнародною безпекою.

Потрібно відзначити, що юридичне визначення екоциду з'явилося відносно недавно в контексті шкоди екосистемам та зміни клімату.

У доктрині міжнародного права не вироблено загальновизнаного поняття «екоцид» як серйозного міжнародно-протиправного діяння, що вимагає встановлення особливого режиму відповідальності. Виділення даного виду протиправних дій і встановлення відповідальності за них визначаються життєвими інтересами забезпечення миру і безпеки, в т. ч. екологічної. Інтереси міжнародного співтовариства вимагають встановлення особливої відповідальності не тільки за такі серйозні міжнародні правопорушення, як геноцид, апартеїд, а й за руйнування навколишнього середовища.

Міжнародні організації неодноразово зверталися до питання криміналізації екоциду. Так, у 1954 р на шостій сесії Комісії міжнародного права ООН до проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства включалися злочини, що завдають серйозної шкоди навколишньому середовищу, однак які, на наступних сесіях (через незадоволення деяких держав) були виключеними зі складу злочинів, що регламентують нанесення значної шкоди навколишньому середовищу¹².

Комісія міжнародного права ООН ще в 1976 р. в Проекті статей про міжнародну відповідальність держав за правопорушення (ст. 19) віднесла до міжнародних злочинів «серйозне порушення міжнародного зобов'язання, основоположного для охорони навколишнього середовища, також як і зобов'язань, які забороняють масове забруднення атмосфери і морів». Проте в доктрині міжнародного права даний підхід отримав неоднозначну оцінку, в зв'язку з чим у 2000 р. Комісія ООН з міжнародного права виключила поняття «злочин» при оцінці міжнародних протиправних діянь держав¹³.

Міжнародне співробітництво по боротьбі з правопорушеннями, що завдають шкоди навколишньому середовищу, передбачає різні форми взаємодії держав і міжнародних організацій з метою недопущення

¹² Проект кодекса преступлений против мира и безопасности человечества. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_comv/conventions/code_of_offences.shtml.

¹³ Проблеми врегулювання складу злочину про екоцид: вітчизняне та зарубіжне законодавство. URL: http://lib-net.com/content/9455_-Problemi_vregyluvannya_sklady_zlochiny_pro_ekocid_vitchiznyane_ta_zarybijne_zakonodavstvo.htm.

нанесення непоправної шкоди природному середовищу і людству в цілому. Так, найбільш ефективним засобом взаємодії є створення нормативних актів і вироблення рекомендацій з окремих питань.

Основними міжнародними актами з охорони довкілля і протидії екологічним правопорушенням є: Положення про закони і звичаї сухопутної війни від 18.10.1907 р.; Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою від 29.11.1969 р.; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10.12.1976 р.; Додатковий Протокол I до Женевських Конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, прийнятий на дипломатичній конференції в Женеві від 08.06.1977 р.; Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 13.11.1979 р.; Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики від 20.05.1980 р.; Всесвітня Хартія природи від 28.10.1982 р.; Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку від 14.06.1992 р.; Конвенція про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального законодавства від 04.11.1998 р.¹⁴.

Вказані міжнародні акти регламентують: військові права і обов'язки, склад збройних сил воюючих сторін, правовий статус військовополонених і їх зміст, правовий статус хворих і поранених, права і обов'язки воюючих сторін щодо них, заборона застосування певних засобів нанесення шкоди; підстави відшкодування і звільнення від відшкодування шкоди особам від забруднення, витоку, зливу нафти з суден; обов'язок держав не застосовувати використання засобів впливу на природне середовище у ворожих цілях, що мають серйозні наслідки; обов'язок при веденні військових дій піклуватися про захист природного середовища від довготривалого збитку; обов'язок охорони людини і довкілля від забруднення повітря, скорочувати і запобігати його забруднення, здійснювати обмін інформацією, науково-дослідною роботою по питань викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря; запобігання скороченню чисельності популяції морських живих ресурсів в певних територіях, підтримка екологічних зв'язків між популяціями, вжиття заходів до збереження і відновлення морських живих ресурсів; проголошення людини як частини природи, повагу природи і не порушення її основних процесів, помірне використання природних ресурсів; право на здорове життя в гармонії з природою.

¹⁴Проблеми врегулювання складу злочину про екоцид: вітчизняне та зарубіжне законодавство. URL: http://lib-net.com/content/9455_-Problemi_vreguluvannya_sklady_zlochiny_pro_ekocid_vitchiznyane_ta_zarybijne_zakonodavstvo.htm.

2. Сучасний стан правового регулювання екоциду на міжнародному та національному рівнях

Великим зрушенням у питанні міжнародної заборони екоциду стала заява Міжнародного кримінального суду (МКС) у 2016 р. про те, що також прийматимуться до уваги злочини, пов'язані з «руйнуванням довкілля», «експлуатацією природних ресурсів», «незаконним відчуженням» землі тощо – але в контексті злочинів проти людяності¹⁵. 22 червня 2021 р. було оголошено про нове юридичне визначення терміну «екоцид» після того, як група незалежних експертів (далі – ГНЕ) на замовлення Фонду «Стоп екоцид» розробила його визначення з метою встановлення нового міжнародного кримінального злочину відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (РС МКС). На їхню думку, подібний вид міжнародного злочину міг би підпадати під юрисдикцію МКС. Автори ГНЕ визначають екоцид як вчинення «незаконних чи умисних дій, із усвідомленням значної ймовірності того, що ці дії спричинять серйозну або масштабну чи довгострокову шкоду навколишньому середовищу»¹⁶. У грудні 2019 р. в письмовій заяві члена парламенту Мальдів А. Саліма містився заклик до держав-учасниць МКС визнати жертви зміни клімату «невід'ємною частиною міжнародної системи кримінального правосуддя». Він пояснив, що незважаючи на те, що такі країни, як Мальдіви, «борються з часом», аби запобігти кліматичній катастрофі, найбільші в світі країни-джерела викидів залишаються бездіяльними. «Прийшов час, – заявив він, – розглянути поправку до РС МКС, яка оголошувала б злочинними дії, рівнозначні екоциду». Вищезазначені факти обумовили відновлення діяльності з криміналізації екоциду, який було почато ще з 1970-х років¹⁷.

У більшості країн світу екоцид позиціонується як різновид військового злочину, причому сам термін «екоцид» не вживається. Наприклад, згідно зі ст. 104 Кримінального кодексу Естонії, встановлена відповідальність за «свідомий вплив на навколишнє середовище в якості

¹⁵ . ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, publishes comprehensive Policy Paper on Case Selection and Prioritisation of 15 September 2016. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1238>.

¹⁶ Ambos K. Protecting the Environment through International Criminal Law. Blog of the European Journal of International Law. Oxford, 2021. URL: <https://www.ejiltalk.org/protecting-the-environment-through-international-criminal-law/>

¹⁷ Phillips S. K. Unpacking «Ecocide»: a Note of Caution for International Criminalization. SEI. Stockholm. 2021. URL: <https://www.sei.org/perspectives/unpacking-ecocide-international-law>.

методу ведення війни, якщо це спричинило заподіяння великої шкоди навколишньому середовищу»¹⁸.

Країни Європи мають достатній досвід у регулюванні екоциду. І хоча такого терміну не мають Кримінальні кодекси Німеччини, Франції, Іспанії, Чорногорії, відповідальність за злочини проти довкілля (аналогічні екоциду) існують. Так, правова система Німеччини передбачає наявність норм кримінального права за завдання шкоди довкіллю в інших законах, що є характерним і для інших країн. Оскільки екологічне право і методи регулювання відносин у цій сфері формувалися в період Європейської інтеграції, то розвиток методів регулювання екоциду на теренах Європи пов'язаний, в першу чергу, з розробкою міжнародних норм.

Статус самостійного злочину екоцид має в кримінальних кодексах всього лише декількох держав світу (країни СНД, В'єтнам, Колумбія, Монголія). Однак і тут повної уніфікації з даного питання не спостерігається. Зокрема, в КК РФ і більшості країн СНД (Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан) під екоцидом розуміється «масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, здатних викликати екологічну катастрофу», тоді як в КК Вірменії і Монголії в якості обов'язкової ознаки цього злочину виступає не можливість, а сам факт настання екологічної катастрофи, а у КК Грузії закріплено поняття екоциду у трактовці даного поняття Женевською Конвенцією¹⁹.

Що стосується Республіки Таджикистан, то вона окремою ст.399 свого КК узаконила як злочинне діяння «біоцид» – застосування ядерної, нейтронної, хімічної, біологічної, бактеріологічної або іншої зброї масового враження з метою знищення людей та навколишнього природного середовища. Покарання за цей злочин – позбавлення волі на строк від 15 до 25 років або довічне ув'язнення чи смертна кара²⁰.

Відповідно до ст. 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і дотримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави²¹. Кримінальна відповідальність за найбільш

¹⁸Проблеми врегулювання складу злочину про екоцид: вітчизняне та зарубіжне законодавство. URL: http://lib-net.com/content/9455_-Problemi_vregyluvannya_sklady_zlochynu_pro_ekocid_vitchiznyane_ta_zarybijne_zakonodavstvo.htm

¹⁹ Проблеми врегулювання складу злочину про екоцид: вітчизняне та зарубіжне законодавство. URL: http://lib-net.com/content/9455_-Problemi_vregyluvannya_sklady_zlochynu_pro_ekocid_vitchiznyane_ta_zarybijne_zakonodavstvo.htm

²⁰ Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21.06.1998 г. (с изменениями и дополнениями). URL: <https://jonline.zakon.kz/Document/?doc-id=30397325#pos=3814;46>.

²¹ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

соціально небезпечні діяння в сфері екології встановлена Кримінальним кодексом України (далі – КК України). Так, у ньому екологічними злочинами визначаються передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, які посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери (повітря, землю, надра, води тощо). На думку фахівців, найбільш тяжким та серйозним екологічним злочином є саме екоцид, відповідальність за який визначена ст. 441 КК України. Так, саме за цією статтею – екоцид – це масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу²². Тобто, з урахуванням даної норми, можна стверджувати, що об'єктивну сторону злочину екоциду становлять: масове знищення рослинного або тваринного світу, погіршення стану(отруєння) атмосфери або водних ресурсів, отруєння, забруднення земельних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Слід підкреслити, що кожна із зазначених у ст. 441 КК України протиправних дій характеризується можливістю спричинити екологічну катастрофу. Це має принципове значення для відмежування даного злочину-екоциду, від злочинів проти довкілля. Згідно з Кримінальним кодексом України здійснення екоциду карається позбавленням волі на строк від 8 до 15 років, тобто до винних осіб у вчиненні цього злочину застосовуються значно жорсткіші та серйозніші санкції²³.

Робота з криміналізації екоциду на міжнародному рівні триває. Так, у грудні 2020 р. було оприлюднене прагнення групи юристів під керівництвом Ф. Сендса (колишнього судді МКС) сформулювати юридичне визначення «екоциду» та віднести його до міжнародних злочинів проти людства, як військові злочини, геноцид тощо²⁴. Міжнародне суспільство прагне вивести екоцид із рангу злочину, що обумовлюється військовими діями, в окремий вид злочинної дії, що може існувати й поза військовими діями. Цю ідею підтримує уряд Бельгії, острівні держави Тихого та Індійського океанів, суддя Верховного суду Республіки Замбія, президент Франції Е. Макрон. Так, юрист П. Хіггінс спільно з колегами розробили нормативну базу з питань екоциду. Основною ідеєю даного законопроекту є здійснення дій щодо запобігання і заборони екоциду як антропогенного, так і природного. Законопроект передбачає обов'язок на міжнародному рівні з надання допомоги урядам різних держав з

²² Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131. С. 80.

²³ *Ibid.* С. 80.

²⁴ International lawyers draft plan to criminalise ecosystem destruction. URL: <https://www.theguardian.com/law/2020/nov/30/international-lawyers-draft-plan-to-criminalise-ecosystem-destruction>.

метою запобігання ризику значних порушень екосистем і довгострокового екологічного збитку, а також запобігання загибелі всього людства. Також пропонується надання допомоги державам, які в тих чи інших ситуаціях схильні до екологічної катастрофи.

ВИСНОВКИ

Отже, екоцид в міжнародному праві розглядається як протиправні і навмисні дії одного або декількох суб'єктів міжнародного права щодо руйнування навколишнього середовища і (або) його компонентів, мають широкі і довготривалі наслідки і зв'язані з серйозним порушенням зобов'язань перед міжнародною спільнотою і заподіянням шкоди життєвим інтересам нинішнього і майбутніх поколінь людей.

Таким чином, екоцид – це протиправні та навмисні дії суб'єкта міжнародного права щодо руйнування довкілля або його компонентів, які мають значні та довготривалі наслідки та пов'язані із серйозними порушеннями зобов'язань перед міжнародною спільнотою щодо заподіяння шкоди життєвим інтересам нинішнього й майбутнього поколінь людей.

Враховуючи все вище викладане, можна стверджувати, що екоцид – це:

- міжнародний екологічний злочин, метою якого є спричинення руйнації або нанесення втрат довкіллю (або його окремим компонентам);

- може відбуватися як в період військових дій, так і в мирний час;
- наслідки протиправних дій носять значний та тривалий характер;
- вчинені з усвідомленням значної ймовірності завдання шкоди такими діями;
- стосуються як загрози біоценозам та всього природного комплексу, так і руйнації антропогенних об'єктів, які спричиняють погіршення безпеки життєдіяльності;
- порушують міжнародні зобов'язання щодо правил дотримання екологічної безпеки;
- забезпечують стійке погіршення та забруднення значних територій;
- сприяють довготривалим екологічним порушенням, ускладненням екологічної ситуації, настанню екологічної катастрофи.

Наразі в Україні існує дисциплінарна, адміністративна, цивільна і кримінальна відповідальність за порушення екологічного законодавства, про що вказано у ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Кримінальна відповідальність за екологічні злочини – це найсуворіший вид відповідальності. Він конкретизується у розділі 8 Кримінального кодексу України, і по окремим статтям передбачає до 10-12 років позбавлення волі. До таких злочинів відноситься і екоцид.

Однак, виявляється, що закріплення даного кримінального правопорушення в законодавстві замало. Одним з головних проблемних питань реалізації поняття «екоцид» виступає недоліки в його законодавчому регулюванні. Довести винність вкрай складно, адже закріпивши форми об'єктивної сторони, законодавцем не було надано їх тлумачення. Зокрема, в Кримінальному кодексі України чи іншому нормативно-правовому акті екологічного законодавства не надано визначення понять «масове знищення», «отруєння» чи «екологічна катастрофа», як наслідок виникають питання щодо кваліфікації того чи іншого діяння за згаданою статтею. Крім того, виникає проблема довести спрямування умислу винної особи, адже «екоцид» відрізняється тим, що з суб'єктивної сторони він є злочином, у якому психічне ставлення до діяння і його наслідків характеризується виною у формі прямого умислу, тоді як на практиці, наявні зовсім примітивні наміри – економія на оснащенні підприємств відповідно до екологічних стандартів або, навпаки, збагачення незаконною вирубкою лісу тощо. Для вирішення вказаних проблем потрібно внести зміни до законодавства, звернути увагу на проблемні питання, надати поширене тлумачення термінам, що зазначені в диспозиції статті, яка закріплює кримінальне правопорушення «екоциду». Крім того, наказом Офісу Генерального прокурора від 2 серпня 2021 р. було створено Спеціалізовану екологічну прокуратуру, яка є самостійним структурним підрозділом та здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Як свідчить судова практика, на даний момент в Україні не існує жодного рішення за ст. 441 Кримінального кодексу «Екоцид». На підтвердження цього, можна навести такі статистичні дані: станом на 15 вересня 2021 р. правоохоронні органи відкрили 19 кримінальних проваджень за відповідною статтею, серед яких 4 вже закрито, а за іншими триває досудове розслідування. Крім того, Офіс генерального прокурора України розпочав кримінальне провадження за статтею «екоцид» через дії Росії на Рівненській нафтобазі, Чорнобильській, Запорізькій атомних електростанціях, адже такі дії становлять загрозу ядерній безпеці.

Слід вказати, що досвід притягнення РФ до відповідальності через її воєнні злочини уже існує. Так, маємо прецедент притягнення РФ до відповідальності та вимоги щодо компенсації громадянам України моральної та матеріальної шкоди через анексію Криму. Військові дії РФ

в Україні порушують не лише національне, але й міжнародне право та міжнародні звичаї. Передусім це порушення Статуту ООН, а також порушення додаткового Протоколу до Женевських конвенцій 1949 р., який у ст. 55 говорить про захист довкілля та вказує на необхідність виявлення турботи про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди при веденні воєнних дій. Також дії сторони-агресора порушують низку міжнародних угод у сфері захисту довкілля, ядерної безпеки та інших сферах. Як зазначають експерти, «такі дії без сумніву стануть предметом розгляду на міжнародному рівні, і Україна повинна бути готова надати переконливі докази вчинення армією РФ злочину-екоциду, завдання збитків елементам довкілля, і рішення національних судів в кримінальних, цивільних, господарських справах проти агресора слугуватимуть доказами на міжнародному рівні та можуть стати правовою передумовою для пред'явлення вимог про виплату таких збитків через міжнародні механізми»²⁵.

Міжнародна боротьба з проявами екоциду повинна мати відповідну правову регламентацію, яка кореспондувалась би зі ступенем суспільної небезпеки протиправних дій та ступеня тяжкості наслідків, а також враховувати причини та умови скоєння протиправних дій.

Міжнародне співробітництво щодо боротьби з екоцидом має важливе значення для реалізації та підтримки міжнародного миру і безпеки, а, отже, захисту всього людства. Вказані напрями вдосконалення міжнародного визнання екоциду, свідчать про наявну існуючу можливість того, що екоцид буде криміналізованим, а наявність такої статті буде не лише простою формальністю (бо зараз її називають «мертвою» статтею) в багатьох кримінальних кодексах, а й дозволить реалізуватись в реальних кримінальних справах, які не будуть маскувати цю статтю під інші менш тяжкі кримінальні злочини.

Закріплення на міжнародному рівні екоциду як злочину проти миру і безпеки людства дозволить впливати на певні держави, щоб їхні рішення, які можуть спричинити та обумовити значні збитки або загибель довкілля, кваліфікувалися вже як міжнародні злочини. Також криміналізація екоциду на міжнародному рівні дозволить заповнити прогалини законодавства про охорону навколишнього середовища, сприяти захисту і розвитку довкілля.

Таким чином, екоцид обов'язково має бути закріплений на рівні міжнародних нормативних актів, з єдиним та ефективним механізмом протидії цьому злочину.

²⁵ Лиховид І. За екоцид теж відповідатиме Росія. URL:<http://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/za-tkocyd-tezh-vidpovidatyme-rosiya> 10 травня 2022.

АНОТАЦІЯ

Розглядається правова сутність екоциду та його місце в системі злочинів з міжнародного карного права. Доведено, що екоцид є міжнародним злочином, завдаючи суспільну небезпеку через посягання на порушення громадського порядку та створення загрози життю населення конкретної території, держави і людства в цілому, руйнуючи або весь комплекс довкілля, або його окремі компоненти. Вказано на головні ознаки, за якими доцільно визначати екологічні злочини, що відповідають екоциду. Представлені приклади здійснення екоциду в історично-новітньому періоді розвитку суспільства, починаючи з достовірно відомих фактів Першої Світової війни до сьогодення. Розглянуто міжнародне співробітництво з питань боротьби з екоцидом, найбільш ефективною формою якого є розробка міжнародних нормативних актів щодо попередження та відповідальності за неправомірні дії проти довкілля та його природних компонентів. Наведено перелік основних нормативно-правових актів міжнародного значення, які мають відношення до здійснення екоциду. Охарактеризовано діяльність міжнародних організацій з питань криміналізації екоциду на міжнародному рівні, а також встановлено позитивний вплив даного процесу на реалізацію міжнародної безпеки. Розглянуто питання нормування екоциду в національному законодавстві України, а також в країнах СНД та Європи. Вказано на доцільність доповнення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища приписом щодо екоциду та відповідальності за нього. Наголошується на значних обсягах здійснення РФ екологічних злочинів під час повномасштабної військової агресії проти України, які підпадають під визначення поняття «екоцид», та необхідності їх фіксації для подальшого міжнародного судового розгляду їх для отримання відшкодування завданих довкіллю екологічних збитків. Отже, міжнародна боротьба з проявами екоциду повинна мати відповідну правову регламентацію, яка кореспондувалась би зі ступенем суспільної небезпеки протиправних дій та рівнем тяжкості наслідків, а також враховувала причини та умови скоєння протиправних дій проти довкілля.

Література

1. Глушко А. Д., Зазека А. Б., Сиротенко Я. В. Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 322–326. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2022/74.pdf

2. Екоцид у кримінальному праві України та міжнародні перспективи : Аналітична записка. URL: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Ekotsyd-u-kryminalnomu-pravi.pdf>.

3. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text

4. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (Конвенція Еспо) від 25 лютого 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_272#Text.

5. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-ге вид., переробл. та доп. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

7. Павлюк О. Правники запропонували визначення «екоциду» для Міжнародного кримінального суду, щоб він міг розглядати такі злочини. URL: <https://hromadske.ua/posts/mizhnarodna-grupa-pravnikov-rozrobila-viznachennya-ekocidu-vin-mozhe-stati-pyatim-zlochynom-zayakij-karatime-mks>.

8. Проблеми врегулювання складу злочину про екоцид: вітчизняне та зарубіжне законодавство. URL: http://lib-net.com/content/9455_-Problemivreguluvannya_skladu_zlochinyu_pro_ekocid_vitchiznyane_ta_zarybijne_zakonodavstvo.htm.

9. В. Приседська, В. Шрамович. Спустошені землі. Якою буде природа України після війни. URL: https://https://www.bbc.com/ukrainian/extra/mwu5sxghvc/ukraine_war_damaged_nature.

10. Проект кодекса преступлений против мира и безопасности человечества. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_comv/conventions/code_of_offences.shtml.

11. Словник-довідник з екології : навч.-метод. посіб. / уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапшина. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. 226 с.

12. Рибачек В. К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду. *Часопис цивілістики*. 2022. № 45. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/471>.

13. Уколова В.О., Уколова Є.О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 363–356. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2021/92.pdf.

14. ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, publishes comprehensive Policy Paper on Case Selection and Prioritisation of 15 September 2016. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1238>.

15. Ambos K. Protecting the Environment through International Criminal Law. Blog of the European Journal of International Law. Oxford, 2021. URL: <https://www.ejiltalk.org/protecting-the-environment-through-international-criminal-law/>

16. International lawyers draft plan to criminalise ecosystem destruction. URL: <https://www.theguardian.com/law/2020/nov/30/international-lawyers-draft-plan-to-criminalise-ecosystem-destruction>.

17. Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

18. Phillips S. K. Unpacking “Ecocide”: a Note of Caution for International Criminalization. SEI. Stockholm. 2021. URL: <https://www.sei.org/perspectives/unpacking-ecocide-international-law/>.

19. Voigt C. “Ecocide” as an International Crime: Personal Reflections on Options and Choices. Oxford, 2021. URL: <https://www.ejiltalk.org/ecocide-as-an-international-crime-personal-reflections-on-options-and-choices/>.

Information about the author:

Rybachek Valentin Kindratovich,

Candidate of Legal Sciences,

Senior Teacher at the Department of Constitutional,

International Law and Civil Law Disciplines

Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National

University “Odesa Law Academy”

210, Kharkivske shose, Kyiv, 02121, Ukraine